

*Кушнірова Т. В.,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури*

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ФЕЛІКСА ПАЛЬМИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «КАРТА ЧАСУ»)

Анотація. У статті розглядаються жанрові особливості в художній прозі сучасного іспанського письменника Фелікса Пальми. Виокремлюється жанровий зміст, аналізуються жанрові й стилеві доміанти, основні мотиви. Значна роль відводиться хронотопам, простежується їхній взаємозв'язок. Визначаються особливості індивідуального стилю письменника, а також зв'язок із літературною традицією.

Ключові слова: Фелікс Пальма, мотив, хронотоп, жанр, стиль, доміанта, літературна традиція.

Постановка проблеми. Фелікс Пальма – сучасний іспанський письменник, з-під пера якого вийшло кілька значних творів, що принесли автору всесвітню популярність. Одним із найвідоміших творів є роман «Карта часу» (2011), який уходить до вікторіанського циклу та перекладений багатьма мовами світу. Щодо художньої цінності роману наразі точаться дискусії, оскільки певні зразки фантастичного жанру лише з часом доводять свою елітарність. Однак ми вважаємо, що Фелікс Пальма творить індивідуально-авторський міф, який має фантастичний стрижень.

Метою статті є детальний аналіз прози Ф. Пальми, зокрема роману «Карта часу», що надасть можливість окреслити провідні мотиви, проаналізувати хронотоп, указати на жанро-стильові константи й доміанти твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман Фелікса Пальми «Карта часу» – один із центральних творів, що приніс йому всесвітню популярність і викликає численні дискусії серед літературознавців. Жанр роману визначити доволі складно, оскільки в ньому вбачається кілька потужних шарів, пов'язаних між собою. Сюжет ґрунтується на фантастичній основі, однак роман багатоплановий і багатомірний. Тут і детективна, і пригодницька складова, і фантастика, і потужний ліричний струмінь. Усі сюжетні перипетії в романі не випадкові. Автор майстерно поєднує сюжетні колізії, тонко передає світовідчуття героїв, тому читач миттєво поринає у вир часових переміщень.

Ключовим показником жанру є хронотоп. Роман вибудувано в певній історичній площині, історичному хронотопі, що дає змогу виокремити жанрологічну складову. Основні події відбуваються в Лондоні кінця XIX століття, що активізує історичний модус. Період межі XIX–XX століть стає добою очікувань, наукових відкриттів, різноманітних винаходів, які стимулювали людську уяву. Цей історичний період детально репрезентується автором за допомогою соціально-побутового хронотопу, що особливо значущим стає під час портретування героїв.

В історичну складову майстерно вплетено й фантастику, оскільки за допомогою ірреального письменник намагався осмислити взаємозв'язок побуту й буття, особистості й соціуму, минулого, теперішнього та майбутнього. Фантастика

допомагає адаптуватися до нової реальності, слугує засобом осмислення й гармонізації світу, оскільки в цей період актуалізуються мотиви «хаосу – гармонії», що поширювалися й у творах із фантастичною основою.

Загалом термін «фантастика» є досить дискусійним. П.-Ж. Кастекс вважає, що фантастичне характеризується раптовим вторгненням таємничого в реальне життя. Ц. Тодоров пропонує розподіляти «фантастичне», «незвичайне» й «дивне» та зазначає, що «фантастичний жанр передбачає інтеграцію читача у світ персонажів і визначається двояким сприйняттям подій читачем» [5, с. 23], тому читач стає основним репрезентантом означеного роману.

Твір ґрунтується на авантюрному сюжеті з укрощеннями ірреального хронотопу, який кільцює реальний. Події відбуваються в Лондоні кінця XIX століття. Основним героєм оповіді стає Герберт Веллс, котрий щойно видав книгу «Машина часу». У місті тільки й розмов, що про мандрівки в часі, які не лише описані в романі, а й здійснюються завдяки конторі пана Мюррея, котрий возить експедиції у 2000 рік, у той самий день, коли сміливий капітан Шеклтон завдає смертельного удару генералу армії автоматів Соломону. Спосіб мандрівки, до якого вдається Мюррей, дещо сумнівний і дивний (особливо викрадення порталу в паралельний вимір), однак лондонці охоче вірять у мандрівки в часі та викладають чималі суми, щоб поглянути на майбутнє. Веллс знає таємницю цих мандрівок: Мюррей виявляється шахраєм і вбивцею. Усі сюжетні лінії зводяться до головного героя, Герберта Веллса, саме з ним відбуваються три чудесні історії, переповідані автором. Письменник рятує два життя, використовуючи свою славетну уяву. У першій історії фантасту доводиться вдавати, що він володіє машиною часу, щоб урятувати молодого хлопця, котрий вирішив піти із життя через утрачене кохання (його дівчина була закатована Джеком Різником). У другій історії Веллс зіграє роль героя із майбутнього, щоб урятувати молоду дівчину, котра, «помандрувавши» у 2000 рік, закохалася у капітана Шеклтону. А в третій книзі письменник усе-таки здійснює мандрівку в часі й зустрічається з підступним прибульцем із майбутнього, так званим homo temporis, котрий хотів його знищити.

Фабула твору містить безліч сюжетних ходів: це й історії з вікторіанських часів, це й романтична лінія, африканська мандрівка до незвичних племен, екскурсія в четвертий вимір, де час не властивий над живими істотами, це й події 2000 року, коли відважний ватажок вимираючої раси людей б'ється із королем автоматів, це й детективна лінія, що веде до загадкових убивств, які розслідує молодий інспектор Скотленд-Ярда та сам письменник Веллс, що приводить їх до хранителів часу, і безпосередньо лист Веллса із майбутнього до Веллса із теперішнього.

Детальний аналіз роману дає змогу говорити про фантастику не як прийом (застосування фантастичних засобів та

елементів фантастики в нефантастичних текстах), а як концепт («синтез філогенетичних, онтогенетичних, змісто- й жанроутворювальних чинників художньої фантастики» [4, с. 6]), що надає можливість зарахувати аналізований твір до пригодницької фантастики. Фантастичне в тексті втілюється в науково-фантастичних, футурологічних, світоформаторських принципах. Митець вибудовує авторський міф, дає прогнози щодо майбутнього, веде постійний діалог із читачем, спонукаючи останнього до філософських роздумів.

Жанровими константами роману стають філософські роздуми, які ґрунтуються на основному мотиві (мандрів у просторі). «Знаєте, чому мандрівки так хвилюють людей? У кожного із нас є заповітні бажання, мрії. Мандрівки в часі – заповітна мрія людства» [3, с. 110]. Автор-наратор подає кілька можливих варіантів мандрівок у часі: це й пізнання нових вражень, зацікавлення незвіданим, можливість розповісти іншим, що став учасником експедиції, де вирішувалась доля людства; чи глобальніше, бути не спостерігачем, а учасником подій, коли є можливість впливати на часопростір. «Дивовижнішим за все був сам шанс спасіння, шанс виправити помилку, узяти на себе відповідальність і все змінити» [3, с. 111]. Цікавими стають роздуми наратора щодо самого поняття «час» і його ставлення до часопросторових переміщень. Авторські роздуми репрезентуються в усіх трьох частинах роману, які міцно сюжетно «спаяні», зі своїми героями, їхніми вчинками, мріями та надією на те, що одна людина може змінити світ. Час від часу автор «кидає» натяки: «А чи справді всім потрібні мандрівки в часі?». І сам дає відповідь: «Можливо, він не здійснив нічого значного протягом свого недовгого життя, однак він був здатен зробити щасливою іншу людину й назавжди залишити слід у її серці» [3, с. 457]. Філософські роздуми щодо просторово-часових переміщень настільки значущі, що стають стильовою константою цього твору.

Жанровою особливістю цього роману є наявність «усезнаючого» автора-наратора, котрий виконує деміургічну функцію, але водночас займає нейтральну позицію. Наратор стоїть поза простором, ніби «зверху» споглядає за діями своїх героїв, час від часу коментуючи їхні вчинки. Наприклад, у першому розділі, що переповідає про душевні муки Ендрю Харрінгтона, який досить довгий час страждає через загибель від руки Джека Різника своєї коханої Мері, котра в реальному, а не вигаданому персонажем житті була повією, автор-наратор подає події крізь власний фокус, часто коментуючи певні факти чи вчинки героя та виводячи риторичні твердження. «Настав черговий тяжкий момент, коли молодому чоловікові (Ендрю Харрінгтону – Т. К.) належало вибрати з великого гардероба один-єдиний капелюх і одне-єдине пальто, щоб гідно виглядати у свій смертний час. Поки Ендрю вивчає вміст гардероба – знаючи його, можна сміливо стверджувати, що цей процес розтягнеться щонайменше на чверть години, – дозвольте привітати вас, дорогі читачі, і заодно пояснити, чому я після довгих роздумів вирішив почати оповідь саме так і не інакше; у відомому сенсі мені самому довелося попорпатися в шафі, зверху донизу набитій різними можливостями. Читач, у якого вистачить терпіння дістатися до кінця моєї розповіді, можливо, запитає, чому я волів вихопити з клубка першу-ліпшу нитку, замість того, щоб піти у звичному хронологічному порядку й почати з історії міс Хаггерті» [3, с. 57]. Автор-наратор веде сюжет на свій розсуд, тому історію можна перечитувати із різних ракурсів, крізь ракурс бачення різних персонажів. Така манера написання тексту ріднить цей твір із «комп'ютерними» романами, які можна читати з

будь-якого місця, переставляючи розділи, що не вплине на змістову складову. Історія Ендрю Харрінгтона, наприклад, хоча і не є центральною в сюжетному наповненні, однак виконує імагогічну функцію, репрезентує образну систему та порушує значний шар філософських проблем, які стають стильовими константами твору.

У романі вбачається недієгетичний наратор, котрий подає події різнопланово, із різних ракурсів бачення, що дає змогу сюжетному часу перериватися, поступаючи місцем наративному. Автор-наратор впливає не лише на сюжетну складову, а й керує вчинками персонажів і коригує їхню підсвідомість. Часто пряма мова персонажа передається в авторському трактуванні, що дещо змінює ракурс бачення. «Сподіваюся, читач дозволить мені вдатися до невинних письменницьких хитрощів і передати розповідь Гілліама Мюррея не від першої особи, а від третьої, як у пригодницьких романах, на героїв яких оповідач, безумовно, хотів би бути схожим» [3, с. 134]. Голос автора, що стоїть вище за всі інші голоси, коригує перцепцію тексту. Однак часом авторське «бачення» зникає, наративний час поступається місцем сюжетному, що характеризується плавністю й неперервністю.

Жанровою особливістю роману стає система мотивів, які витворюють певну ієрархію. Мотив гри, що є основною ознакою постмодернізму, стає домінантою стилю Фелікса Пальми. «Іронічна авторська свідомість реалізує себе в інтертекстуальній грі з читачем, вигадливо організований і свідомо прихований позиції, розкриттю якої слугують підтекст і контекст твору» [2, с. 281]. Гра письменника з реальіями буденності й літературними архетипами порушує глибинні зв'язки та надає можливість переосмислити дійсність, переграти ситуації, щоб знайти відповіді за певні питання. Субмотиви, що виходять із мотиву гри (ляльки, маски, маскараду), стають константами в художній прозі Ф. Пальми. Кожен із героїв стає лялькою, котру смікають за мотузки ляльководи: Ендрю під впливом Чарльза, Мюррея й Герберта Веллса вірить у те, що за допомогою машини часу він урятував кохану; учасники експедиції в майбутнє впевнені в тому, що вони дійсно потрапили у 2000 рік і після повернення намагаються змінити дійсність, щоб уплинути на майбутнє (Клер Хаггерті, Чарльз Уінслоу, Колін Гарретт та ін.). Кожен із персонажів носить маску, за якою приховує своє справжнє єство. Наявність однієї маски не надає можливості розглядіти особистість багатогранно, ґрунтовне портретування унеможливується. Однак певні персонажі наділені багатьма масками, зокрема головний герой роману постає й талановитим письменником, і добропорядним господарем та відданим чоловіком, і героєм-коханцем, і рятівником не лише певної особистості, а й усього людства. У цьому випадку мотив маски виконує імагологічну функцію, оскільки допомагає вибудувати художній образ у певному ейдологічному середовищі.

Стильовою домінантою роману стає іронія. Автор крізь фокус іронії переповідає події, незалежно від того, про що говорить (описує вбивства Джека Різника, самогубство героя чи портретує персонажа). Наприклад, наратор, він же автор, зупиняє свій погляд на Ендрю Харрінгтоні, який стоїть перед вибором, як саме здійснити самогубство. Герой детально розглядає револьвери із батьківської колекції, оскільки кожен зі зразків має свою історію, що деталізує часовий модус. «Ендрю дістав зі спеціальної скриньки набой і зарядив револьвер. Швидше за все, йому вистачило б і однієї кулі, але нічого не можна знати наперед. Зрештою, це було його перше самогубство» [3, с. 15].

Наратор переповідає події граючись, іронія характерна для всіх рівнів художнього тексту. Калейдоскоп подій, раптові розв'язки, дотепні діалоги та монологи, детально вималюваний Веллс і хитрий Гілліам Мюррей, смілива реінкарнація багатьох історичних подій, цікавий досвід поглянути в минуле через призму майбутнього – усе подано крізь призму іронії.

Гра наратора із рецепієнтом теж має іронічний відтінок. Мандрівки в часі стають фікціями, подаються автором у відповідному ключі. Так, Герберт Веллс за допомогою акторів і «машини часу» допомагає Ендрю Харрінгтону повернутися в 1888 рік, щоб запобігти вбивству Джеком Різником повії Мері Келлі. Коли Харрінгтон повертається, Веллс пояснює, чому в газетній вирізці так і залишилась стаття про вбивство, для цього автор виводить теорію паралельних просторів. Харрінгтон повернувся в паралельний усесвіт, тому що не міг не повернутися, якщо вже вийшов із нього, а в іншому всесвіті Мері Келлі продовжує жити разом із іншим Ендрю. Рецепієнту доводиться вірити в авторські роздуми, допоки не з'ясується, що це розіграш. Такою собі грою виявляються й мандрівки у 2000 рік, які організовує цинічний ділок і вбивця Гілліам Мюррей. Він улаштовує розважальні екскурсії в майбутнє, де кілька людей-бунтарів б'ється з машинами, що знищили майже все людство. У третій частині мандрівки в часі, що завчасно позиціонуються як фікція, подорожі стають реальним явищем, випадкові згоди Веллса підтверджуються, а сам письменник разом із двома не менш знаменитими колегами поринає у просторово-часові переміщення.

Для означеної модифікації характерна наявність особистісного хронотопу, оскільки герой під тиском обставин переглядає свої погляди й психологічно «зростає», еволюціонує, щоб усвідомити своє місце в усесвіті. Три частини роману поєднані провідним персонажем, Гербертом Веллсом, зачинателем жанру наукової фантастики, що, на нашу думку, не є випадковим. Кожна частина має свою сюжетну лінію (історію та героїв, які її творять). Це й реально існуючі історичні постаті – Брем Стокер, Джек Різник, Людина-Слон, що мають неабияке значення в плетінні Карти часу, і вигадані автором (Ендрю Харрінгтон, Клер Хаггерті, Чарльз Уінслоу, Мюррей, Том Блант та ін.). Усі герої протягом оповіді проходять певну еволюцію, однак особливо значущим стає життєвий шлях Герберта Веллса, оскільки мандрівка в часі впливає на психологічну складову означеної особистості.

Для роману характерні жанри-вставки, певні жанрові домінанти, що характеризуються композиційною і змістовою самостійністю. Жанр-вставка – це композиційно локалізований жанр у структурі твору [1, с. 9]. Як жанр-вставка у творі постають листи між героями (капітан Шеклтон і Клер Догерті) і лист Герберта Веллса до самого себе. Жанр-вставка характеризується усталеними рисами публіцистичного жанру, будучи запозиченим, зберігає їх у структурі художнього цілого та набуває жанрової змістовності, завдяки наданню йому відповідного призначення (листи між головними героями актуалізують потужний ліричний струмінь, а фінальний лист Веллса додає зваженості й «авторитету» філософським роздумам героїв, вводячи філософську складову в домінантну позицію).

Для цього роману характерна міжжанрова дифузія, зокрема поєднання літератури зі сценічним мистецтвом. Кожен із героїв роману детально портретований, що дає змогу візуалізувати образну систему, що є характерним для кінематографічного жанру. Певні сцени подаються укрупненим планом і залучають органи чуття рецепієнта, зокрема зір, нюх тощо. Колористична складовка є провідною з-поміж аудіовізуальних ефектів. «Ніч

спускалася на масток Харрінгтонів легко й безшумно, наче невагома вуаль. Тьмяно-білий місячний диск заливав молочним світлом доглянутий сад із гротами, рівними доріжками та помпезними фонтанами з німфами, сатирами й іншою міфологічною фауною... , уночі їхнє неголосне дзюрчання здавалося ніжною, вкрадливою колісковою, покликаною стулити втомлені очі, відмовитися від денних турбот і печалей. Неподалик, серед бездоганно підстриженого газону, височіла велична, немов лебідка на водній гладі, альтанка, у якій місці Харрінгтон постійно проводила свій вільний час, зачарована солодким запахом привезених із далеких колоній квітів» [3, с. 79]. Залучення аудіо- та відеоефектів допомагає деталізувати художній простір літературного твору й доводить можливість жанрового синтезу.

Висновки. Отже, роман іспанського фантаста Фелікса Пальми «Карта часу» є типовим зразком поліжанровості художнього твору, що характерно для літератури постмодернізму. Автор творить індивідуально-авторський міф, який має поліжанрову природу. Жанр роману визначити доволі складно, оскільки він характеризується багатощаровістю й багатомірністю. Провідним у романі стає історичний хронотоп, оскільки період межі ХІХ–ХХ століть в Англії поданий досить детально. Поряд із реально існуючими особистостями (Герберт Веллс, Брем Стокер, Джек Різник, Людина-Слон) в авторський міф уплетено безліч вигаданих персонажів (Ендрю Харрінгтон, Клер Хаггерті, Чарльз Уінслоу, Гілліам Мюррей, Том Блант та ін.), що детально портретуються та вписуються в поданий історичний період. Жанровою домінантою стає фантастика, яка доходить рівня концепта, що передбачає синтез філогенетичних, онтогенетичних, змісто- й жанроутворювальних чинників і надає можливість зарахувати цей зразок до жанру пригодницької фантастики. Фантастичний хронотоп твору несе значне смислове навантаження, актуалізуючи філософську складову. Константним у тексті є потужний ліричний струмінь, що впливає на стиль автора. Ієрархічно вище в системі мотивів позиціонується мотив гри, який є провідною ознакою постмодернізму, стає жанровою домінантою в романі й виявляється на різних рівнях художнього тексту. Для твору характерний певний комплекс субмотивів, що виходять із мотиву гри маски, ляльки, маскарადу тощо. Недієгетичний наратор подає події різнопланово, крізь іронічне фокусування та позиціонується поза часом і простором. Для означеної жанрової модифікації характерна наявність особистісного хронотопу, оскільки герой (Герберт Веллс) під тиском обставин переглядає свої погляди і психологічно «зростає», еволюціонує, щоб усвідомити своє місце в усесвіті. Для роману характерна міжжанрова дифузія, коли літературний зразок зближається з іншими видами мистецтва (насичена колористика, сцени укрупненим планом, детальне портретування), що вкотре доводить поліжанрову природу аналізованого тексту.

Література:

1. Іванюк Б.П. Жанрологічний словник: Лірика / Б.П. Іванюк. – Чернівці : Рута, 2001. – 92 с.
2. Історія зарубіжної літератури ХХ ст. : [навч. посіб.] / [В.І. Кузьменко, О.О. Гарачковська, М.В. Кузьменко та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 496 с.
3. Пальма Ф. Карта времени / Ф. Пальма. – М. : Corpus, 2011. – 640 с.
4. Стужук О.І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О.І. Стужук. – К., 2006. – 14 с.
5. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Ц. Тодоров ; пер. с франц. Б. Нарумова. – М. : Дом интеллект. книги, 1999. – 144 с.

Кушнирова Т. В. Жанровые особенности художественной прозы Феликса Пальмы (на материале романа «Карта времени»)

Аннотация. В статье рассматриваются жанровые особенности в художественной прозе современного испанского писателя Феликса Пальмы. Прослеживается жанровое содержание, анализируются жанровые и стилевые доминанты, основные мотивы. Особая роль отводится хронотопам, рассматривается их взаимосвязь и иерархия. Выделяются особенности индивидуального стиля писателя, а также связь с литературной традицией.

Ключевые слова: Феликс Пальма, мотив, хронотоп, жанр, стиль, доминанта, литературная традиция.

Kushnirova T. Genre features of Felix Palma's art prose (based on the novel "The Map of Time?")

Summary. In this article discusses the features of the genre of Felix Palma prose. Provided genre content, analyzed genre and style dominants, the main motives. Assigned special role of chronotope, considered their relationship and hierarchy. Highlights features of the individual style of the writer, and the relationship with the literary tradition.

Key words: Felix Palma, motive, chronotope, genre, style, dominant, literary tradition.